

Sayı : 3

Ekim 1972

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1973

TARİHİ İKİ OLAYLA İLGİLİ İKİ GRAVÜR

Semavi Eyice

Fotoğraf keşfedilip yaygın bir hâle gelinceye ve klişe yapılarak kitaplarda fotoğraf baskılar kullanılmaya kadar, yayınlarda tasvir edilmek istenen şahıs, manzara veya olay ancak gravürler ile aksettirebiliyordu. İlk gravürler tahta oyma tekniğinde (*Holzstich*) daha sonrakiler bakır kazıma tekniğinde (*Kupferstich*), nihayet en sonrakiler de çelik kazıma tekniğinde (*Stahlstich*) yapılıyordu. Bu arada taş üzerine işlenen gravürler de vardı ki, taşbasması veya litoğrafya tekniğinde olan bu gravürlerin çoğu ayrıca elle renklendiriliyordu. Baskının keşfedilmesinden itibaren, çeşitli Batı memleketlerinde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler ile ilgili yukarıda saydığımız tekniklerde pek çok resim yapılmış ve bunlar irili, ufaklı kitaplarda, albüm şeklindeki yayınlarda yer almıştır. Fakat bunların dışında tek yaprak hâlinde bir takım gravürlerin de hazırlanıp satışa çıkarıldıkları da bilinmektedir. *Flugblaetter* denilen bu tek gravürler genellikle pek kuvvetli sayılamayacak ressamın kaleminden çıkıyor, ve bu çeşit baskılar üzerinde ihtisas yapmış, küçük bir takım basımevlerinde basılıyordu. Bilindiğine göre, yalnız çizgi hâlinde basılan bu resimler, geçimlerini bu işlerden kazanan «boyayıcı» çocuklara teslim ediliyordu. Bunlar evlerinde, zevklerine göre bunları suluboya ile renklendirdikten sonra yayınevine veriyorlar ve resimler böylece renkli olarak satışa çıkarılıyordu. Bu tek gravürler, o çağların dünyasında önemli bir olay cereyan ettiğinde hemen acele olarak hazırlanıyor ve hemen o günlerde, olay aktüalitesini kaybetmeden yayılıyordu. Bu çeşit gravürler olaylarda adları geçen şahısları tasvir edebileceği gibi, olayın cereyan ettiği yeri de tasvir ediyordu. Bâzı hâllerde ise, olayın bir safhası canlandırılıyordu. Gayet tabii'dir ki, ressam olay yerinde bulunmadığından, bu çeşit resimler görgüye dayanmıyor, sâdece belki oradan gelen haberlerin

yardımı ile çizilip, hâk edilerek baskıya veriliyor, ve bu arada bâzı hâllerde renklendiriliyordu.

Burada tanıtmak istediğimiz iki resim de, şimdiye kadar herhangi bir kitabın içinde rastlamadığımız göre, herhâlde tek olarak yapıp satışı çıkarılmış gravürlere aittir. Bunların her ikisi de Osmanlı devri Türk tarihinin iki olayını aksettirmek iddiasındadır. Vesîka ve san'at değerleri pek olmakla beraber, tarihimizin iki olayını Batı memleketleri halkına gösterdiklerinden yine de önemli sayılabilirler. Bir bakıma bu resimler bizde de bir takım olayların hemen arkasından bir takım meçhul san'atçılar tarafından hazırlanıp ortaya çıkarılan destanları andırmaktadırlar. Biz bu iki resmi, 1966 yılında Budapeşte'de eski kitap ve resimler satan bir dükkânda bularak satın aldık. Her ikisi de şimdi özel koleksiyonumuzdadır.

I

Varna'nın teslimi gravürü (1828)

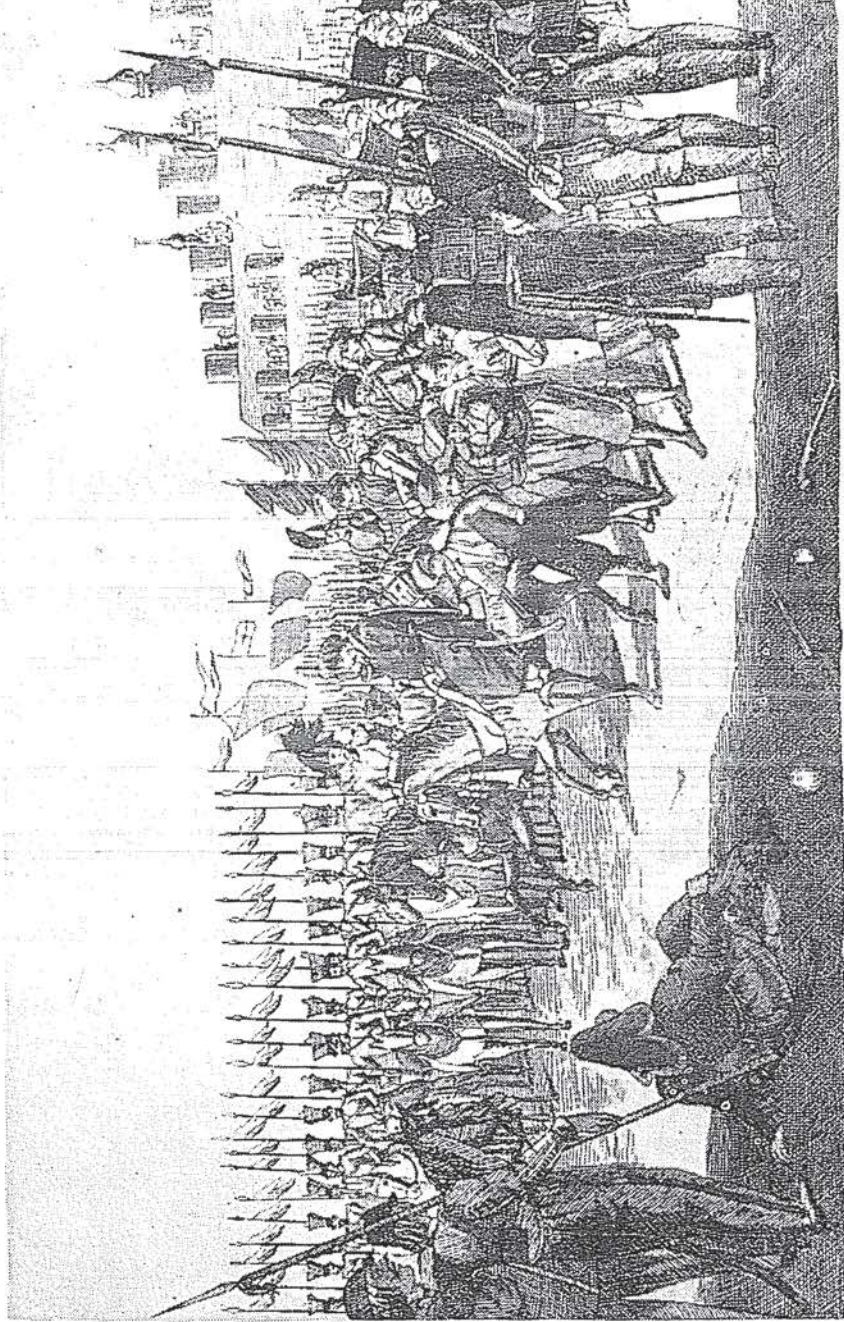
Varna'nın Ruslar'a teslimini tasvir eden gravür 23 x 20,5 cm ölçüsünde, mavimtrâk renkde ince kaliteli bir kâğıda basılmıştır. Kâğıdın 3 cm aralıkla paralel çizgiler hâlinde filigranı bulunmaktadır. Yalnız bir yerde 5 rakkamı filigran olarak görülür. Esas gravür 21,3 x 14,5 cm ölçüsünde olarak basılmış ve baskıdan sonra suluboya ile renklendirilmiştir. Gravürün altında şu yazı okunur :

*Abzug des Capudan Pascha mit den ihm treugebliebenen 300
Türken aus Varna*

*(Kaptan Paşa'nın kendisine sadık kalan 300 Türk ile Varna'dan
çekilişi)*

Bunun altında kenarda : *Wien, bey A. Tessaro* yazısı görülmektedir. Böylece resmin Viyana'da A. Tessaro adındaki basımevi tarafından yayınlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu litografyacı ve basımevi hakkında buradaki imkânlar ile bir araştırma yapmağa imkân yoktur. Tessera adında İtalya'da Cenova'da yaşayan ve 1820 den az önce ölen bir kopya gravürcüsü (*Reproduktionsstecher*) bilinmekte ise de¹, A. Tessaro'nun, Cenova'lı Tes-

¹ Tessera maddesi, Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, XXXII (1938) s. 553; E. Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs...*

Res. 1. Kaptan Paşa'nın Varna'dan çıkışını gösteren gravür (1828).

Res. 2. Cezayir'in Fransızlar tarafından alınışını gösteren gravür (1830).

sera ile aynı olmadığı muhakkaktır. Ancak Viyana'da yapılacak araştırmalar ile bu basımevi hakkında belki bazı bilgiler elde edilebilir. Gravürün esasını çizen ressamın adını veren herhangi bir işaret yoktur. Bu gravürde anlatılmak istenen olay, 1828 Türk-Rus savaşı ile ilgilidir. Bu savaş sırasında Osmanlı donanması tarafından denizden korunan Varna, Rusya çarı I. Nikola (1825-1855) idaresindeki bir kuvvet tarafından kuşatılmıştır². Buraya bir miktar deniz askeri ile karadan gelen ve sonuna kadar dayanmak azminde olan Kaptan-ı deryâ Dârendeli İzzet Mehmed Paşa, Varna kal'ası'nın muhâfızı Serezli Yusuf Paşa'nın ihânetine uğramıştır. Yusuf Paşa düşmanla anlaşarak Varna'yı ona satmış ve emrindeki Rumeli askeri ile Rusya'ya sığınarak ihânetinin karşılığını orada yemiştir. *Lûtfi Tarihi*'ne göre Varna 2 Rebi'ül-âhir 1243 (= 12 Ekim 1828) de teslim olmuş ve Rus ordusu buraya ertesi gün girmiştir. Lûtfi Efendi, *Tarih*'inde bu olayı anlatırken, Dârendeli İzzet Mehmed Paşa'nın Pâdişâha takdim ettiği bir rapor mahiyetindeki lâyihasını da aynen vermektedir ki, bu teslim ve ihâneti ibret verici şekilde hikâyeye etmektedir³:

Andân beş def'a müte'âkiben hücumdan sonra «İmparator sefek-i dima'dan müctenibdir beş yerde lâğım vardır, size mühlet verdi kal'ayı teslim et» deyü Amirâlin gönderdiği habere «Ben kal'ayı muhâfazaya me'mûrum, vekil-i mutlak dört saatlik mesâfededir, bize yol verilsün yirmidört saat meks olunsun» deyü divân kâtibim Sadrî Bey'i gönderdiğimde «Ben vekil-i mutlakı bilmem Kapudan Paşa me'mûrdur yol vermem» cevâbına kâni' olmayub birkaç kere böyle haber gönderdiğimde Sadrîâzam imdâda gelmiş ise de, bir işe muktedir olamadı, «Kan dökülmesin vireye muntazırım ve illâ hücum edeceğim ve hem de divân kâtibini istemem Yusuf Paşa'yı gönderdin» deyü haber gönderdikde tereddüd etmişdim. Yusuf Paşa hod be-hod gidüb avdetinde sergerdelerle ehâli toplanub meclis etdik, o meclisde Yusuf Paşa «Ey müslümanlar imdâda gelmedi, halâs-ı nefse bakalım» deyü halkı

Paris 1955 (yeni baskı), VIII, s. 260, da onsekizinci yüzyıl İtalyan ressam ve gravürcülerinden bir Domenico Tessaro'nun adını verir ise de, bunun elimizdeki resmi basan ile bir ilgisi olamaz. Bir de Antonio Tessari (1788-1867) anılıyor ki, bu da İtalyan ressamdır. Viyana'daki A. Tessaro ile bir yakınlığı olabileceğine dair bir işaret elde edemedik.

2 Lûtfi, *Tarih*, II, s. 46-47; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1955, IV, s. 113 de Varna'nın tesliminin 30 Rebi'ül-evvel veya 2 Rebi'ül-ahir (=10 veya 11 Ekim 1828) de olması gerektiğine işaret eder.

3 Dârendeli İzzet Mehmed paşa hakkında kşl. İ. Hami Danişmend, *Kronoloji*, IV, s. 590 (Kapdan-ı derya olarak), s. 495 ve 497 (Sadrîâzam olarak). Ayrıca bk. Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-vüzerâ*, zeyli, yay. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1952, s. 67-68.

me'yûs edecek sözler söyledikde ve ihâfe sûreti gösterdikde kemâl-i teaccübünden heman belimden piştovu çıkarub «Al bununla ibtida beni öldür de sonra bu diyeceğin şey olsun» dedim. Lâkin evveldenberi ehâliyi tahrik etmiş olduğundan nisvân takımını başıma üşürüb «Biz esir olmayız kal'ayi teslim et» deyü üzerime hücum ettiler. «Benim işim Pâdişâhun mülkünü muhâfazadır, sizin canınız düşünülmez» deyü ehâliye cevab vermiş-iken, Yusuf Paşa müftî ve nakîbi çağırub «Bundan sonra vefât edenler şehid olmaz, helâk-i nefis mukarrerdir» الترار ممالا يطاق من سنن المرسلين deyü istifta ederek ve «murdar olursunuz» deyü asker arasına fesad vererek ehâli ile asker beyninde bir gulgule peydâ olmuşdur. Cebehâneye ateş ilkasiyle kendimi helâk edecek idim. Ümmet-i Muhammed'i mütalâa ile zarûrî vireye râzî olduk. Yusuf Paşa: «Varayım vire cevâbını vireyim Amirâl muntazırdır» deyü dîvân kâtibimi beraber götürdü; arası uzadıkda, gönderdiğim cevâba min-ba'd «Nefsinden emîn değilim üç yıldanberi başka bir devlete ilticâyı kurmuş idim, şimdi fırsatı düştü» haberiyle dîvân kâtibi Sadrî Bey'i Rusya me'mûrlarıyla iâde eylemişdir. Bunun üzerine ben Rebî'in ikinci gününü kal'adan çıktım. Mîr-imîran Yusuf Paşa ile Tâhir Paşa geride kaldılar. Ehâliyi tahrir ile geleceklerdir. Ma'-vaka'a ve istimdâd ve istirhama dâir yazdığım arizaları birer değnek içine koyub beşer yüz kuruş ecr ile tedarik eylediğim tolamanlarla taraf-ı âsâfâneye göndermişdim. Esnâ-yi rahda mâcerâyı der-i devlete dahi bildirdim intiha.

İşte Viyana'da basılan bu gravürde, 1828 de vire ile teslim olan Varna'dan kendisine sâdik kalan üçyüz kadar Türk ile beraber Kaptanıderya Dârendeli İzzet Mehmed Paşa'nın çıkışı tasvir olunmuştur.

Bir tarafda tabyalar, bunların üstünde toplar farkedilir. Tabyanın arkasında ise şehrin minâreleri gösterilmek istenmiştir. Fakat ressamın Varna'yı hiç görmediği, hatta bir Türk şehriden dahi haberi olmadığı tahmin edilebilir. Çünkü minârelerin külâhları ve bilhassa alemleri, Türk mi'mârisine tamâmen yabancı bir biçimdedir. Gerek ön plânda, gerek arka plânda Rus askerleri görülüyor. Bunlardan öndekiler piyâdedir. Arka plândakiler ise muntazam şekilde sıralanmış mızraklı suvarilerdir. Ortada, şehirden çıkan Türkler bulunmaktadır. Bunlardan bâzıları atlı, çoğu ise yayadır. Yayalan ellerinde ve omuzlarında eşya bohçaları belirtilmiştir. Kafilenin en başında at üstündeki sarıklı şahıs, yenilginin ezikliği içinde başı düşük olarak gösterilen Kaptan Paşa'dır. Yanında at üstünde bir Rus generali bulunuyor.

Üstünde durulacak bir san'at değeri olmamakla beraber bu halk için

hazırlanmış ve olayın Avrupa'da Hıristiyan devletlerinde merakla hatta heyecanla tâkip edildiği günlerde yapılarak satışa çıkarılmış resim, tarihimizin bir sahifesinin hatırası olarak yine de önemli sayılmalıdır.

II

Cezâyir'in teslimi gravürü (1830)

İkinci resim ise Cezâyir'in Fransız ordusu tarafından teslim alınışını tasvir etmek iddiasındadır. Elimizdeki resim, 30 x 18,5 cm ölçüsünde sarımtırak-beyaz bir tabakaya basılmıştır. Kâğıdın içinde 2,5 cm aralıklı filigran paralel çizgilerden başka eksik bir filigranın bir parçası da farkedilmektedir. Filigran şekil kesildiğinden tamamı anlaşılammaktadır. Sadece 2 rakkamına benzeyen bir şekil görülebiliyor. Gravürün kendisi 22 x 14,5 cm ölçüsünde olup, üstünden ayrıca renklendirilmiştir. Gravürün altında konunun ne olduğunu bildiren bir açıklamadan başka üç satır hâlinde el yazısı harfleri ile hâk edilmiş bir daha geniş açıklama ve sevinç yazısı da bulunuyor. Bu Almanca yazının tam metni ile tercümesi şudur :

Die Eroberung von Algier am 5 July 1830

Ein glänzender Erfolg krönte die Anstrengungen die tapfern Franzosen Algier fiel am 5th July 1830. Der Dey wurde gefangen sein Heer aufgelöst 1500 Kanonen 12 Kriegsschiffe grosse Magazine und der ungeheure Schatz der Seeräubers (?) fielen den Franzosen in die Hände alle Christensclaven wurden in Freiheit gesetzt und ganz Europa jubelte Beifall zu der braven französischen Armee für ihre der Menschheit geleisteten edlen Dienste.

5 Temmuz 1830 da Cezâyir'in zabtı

Kahraman Fransızlar'ın gayretlerini parlak bir zafer taçlandırdı. Cezâyir 5 Temmuz 1830 da düştü. Dayı esir alındı, ordusu dağıldı, 1500 top, 12 savaş gemisi, bol mühimmat ve korsanların muazzam hazinesi Fransızlar'ın ellerine geçti, Hıristiyan esirler hep serbest bırakıldı ve bütün Avrupa, insanlık için yaptığı bu asil hizmetten dolayı Fransız ordusunu şükranlarıyla alkışladı.

Almanca metinde hiç bir imlâ işareti yoktur. İkinci satırdaki bir kelime ise iyi okunamamakta ise de bunun *Seeräuber* (= korsan) olduğunu sa-

nıyoruz. Böylece meşhur Cezâyir korsanları kastedilmiş olmalıdır. Fakat bu kelime Seeräuber de olsa esas metinde yanlış yazılmıştır. Nitekim son satırdaki *Menschheit* kelimesi de yanlış olarak *Menscheit* şeklinde yazılmıştır. Bu yazıda, Fransızlar'ın Türkler'in elinden Cezâyir'i almalarından dolayı duyulan sevincin büyüklüğü açıkça belli oluyor. Elimizdeki resmin altında san'atçının imzâsı olmadığı gibi, basan basımevinin adı da yoktur. Fakat yazının Almança oluşundan bu gravürün Almanya'da veya büyük bir ihtimâl ile önceki gravür gibi, Avusturya İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da basıldığını tahmin etmek mümkündür. Cezâyir'in Türkler'in elinden çıkması Hıristiyan Avrupa'yı o derecede sevindirmiştir ki, Alman veya Avusturyalı bir gravür basımevi, Fransızlar'ın bu başarısını halka duyurmak için böyle bir resmî hazırlatıp satışa çıkartmaktan kaçınmamıştır⁴. Gravür, uzun bir kuşatmaya dayandıktan sonra 5 Temmuz 1830 günü Fransızlar'a teslim olarak kapılarını açan Cezâyir'i, sur kapısı önünde cereyan eden son çarpışmalar ile tasvir etmek iddiasındadır. Bu resmin de gerçeğe herhâlde uymadığı söylenebilir. Kalenin üstünde aylı bir bayrak dalgalanmakta surların üzerinden Fransızlar'a ateş edilmektedir. Sivri kemerli bir kapının içinde ise tüfekli bir kuvvet, Fransızlar'a ateş etmektedir. Kapının dışında atlı iki Cezâyirli veya Türk görülüyor. Bunlardan biri herhâlde vurulmuş olduğundan atı şaha kalkmış ve süvari hayvanının boynuna sarılmıştır. Resmin bir kenarını kapının tam karşısına bir top arabasını yerleştiren Fransız askerleri işgal etmektedir. Yerde ölü bir kaç Türk'den başka, resmin diğer kenarında ve muntazam Cezâyirli-Türk askerlerinden farklı bir grup savaşçı tasvir edilmiştir. Bunlar hepsi de sakallı, çıplak vücudlarını geniş sarı bir harmaniye ile sarmış ellerinde yalın kılıçlar olan kişilerdir.

Osmanlı İmparatorluğu adına Cezâyir'i idâre eden Beylerbeyi, yâni vâliilerden sonuncusu -ki bunlara Dayı deniliyordu- olan Denizli'li Hüseyin Paşa'nın konsolos Deval'in suratına yelpaze ile vurması bahanesi ile başlayan gerginlik, 12 Haziran 1827'de Fransız donanması tarafından Cezâyir'in abluka edilmesine kadar varmış ve 14 Haziran 1830'da General Comte de Bourmont idâresinde 36 000 kişilik bir kuvvet Cezâyir'i kuşatmıştır. İşte bu kuşatma 5 Temmuz 1830 günü Cezâyir'in teslim olması, 1818 denberi Dayı olan Hüseyin Paşa'nın esir alınması ve Cezâyir'in elden çıkmasıyla ne-

4 Fransa'nın Cezâyir'i almakla büyük bir medeniyet kurtarıcılığı yaptığı yolunda bir görüş şu eserde ortaya atılmıştır; H.D. de Grammont, *Histoire d'Alger sous la domination turque (1515-1830)*, Paris 1887, s. 406-407.

ticelenmiştir⁵. Hüseyin Paşa'nın sarayındaki hazinede elli milyon franga yakın bir para bulunarak ganimet olarak Fransa'ya götürülmüş, istediği yere gitmesine izin verilen Beylerbeyi veyâ Cezâyir Dayısı Hüseyin Paşa ise İtalya'ya yerleşmiş ve orada 1838'de Alessandria'da ölmüştür.

**

Burada tanıttığımız iki eski gravür işte Osmanlı devri Türk tarihinin 1828 ve 1830'da cereyan eden iki dramatik olayı aksettiren iki hatıradan ibarettir. Bu küçük yazımızın Türk tarihinin yeni çağ bölümü üzerinde çalışanlara faydalı olacağını umuyoruz. Diğer taraftan bu çeşit daha başka gravürlerin de bulunabileceğine ve bunların aralarında belki tarihî vesika değeri veya sanat değeri daha yüksek olanlara da raslanabileceğine işaret etmek isteriz.

Avrupa'nın belli başlı şehirlerinde ve büyük merkezlerinde *Grafik koleksiyonu* adı verilen koleksiyonlar bulunmaktadır. Bunlar bazen büyük müzelerle, veya kütüphanelere ayrı bir bölüm halinde bağlanmış, bazen ise Sanat Tarihi Enstitüleri çatısı altına alınmıştır. Bu koleksiyonlarda arşiv vesikalaları ve kitaplar gibi, muntazam fişler ile tasnif edilerek ve herbiri *passport* denilen kartondan kesilmiş kılıfların içine yerleştirilmiş, eski resimler muhafaza edilirler. Bu resimler çeşitli tekniklerde baskı gravürlerdir. Aralarında harita, plân ve hatta fotoğraflar ile basılmamış desenler de yer alabilmektedir. Böyle bir koleksiyonda yalnız sanat eseri olarak gravür, harita ve resimleri değil, fakat tarihî bir vesika olarak da bu çeşit eserleri kolaylıkla toplu bulmak imkânı vardır. Böyle koleksiyonun raflarındaki bir araştırmada Türk tarihi, medeniyeti ve sanatı ile ilgili pek çok resim vesikası bulunabilmektedir. Fakat bizde çok değişik yerlerde ve müesseselerde eski resim ve fotoğraflar biraz tesadüfler ile toplanmıştır. Bunların hiçbirisi gerçek bir *Grafik koleksiyonu* olmadığından, böyle bir yer için gerekli teknik bilgiler ile de hazırlıklı sayılamazlar.

Halbuki tarihimizin bu çeşit *visuel* vesikalarının bir yerde toplanmasının büyük faydası olacaktır. Yukarıda tanıttığımız, tarihî iki olayı aksettiren iki eski gravürün de böyle bir yer için gerekli teknik bilgiler ile de hazırlıklı sayılamazlar.

5 Aziz Samih [İlter], *Şimali Afrika'da Türkler*, 2. baskı, İstanbul 1937, II, s. 109-110; Ercüment Kuran, *Fransa'nın Cezayir'e tecâvüzü (1827)*, «İ.Ü. Tarih Dergisi», III, sayı 5-6 (1953), s. 56-62; Ercüment Kuran, *Cezayirin Fransızlar tarafından işgali karşısında Osmanlı siyaseti (1827-1847)*, İstanbul 1957, s. 14-27.

tiren iki basit gravür bunun misalleridir⁶. Daha bunlar gibi Türk Tarihine dâir pek çok basit resmin bulunabileceğinden eminiz. Türk savaşlarını gösteren savaş haritaları, şehir plânları, ve fotoğrafçılık ortaya çıkıp yayıldığından itibaren pek çok şehir, bina görüntüsü, olay ve şahıs fotoğrafları da vardır. Bunların muntazam bir Grafik (veya tarihî resimler) arşivinde toplanmasının lüzum ve faydası inkâr olunamaz⁷.

6 Yazımız hazırlanmış, dizilirken bu çeşit tek yaprak halinde basılan gravürler (*Flugblaetter*) hakkında büyük bir bibliyografya denemesi yapıldığı haber alınmıştır. Doğu Almanya'da basıldığı söylenen bu önemli referans kitabının ne yazık ki tam künyesini elde etmemiz mümkün olmadı. Bu bibliyografyanın içinde burada tanıttığımız iki resmin yer alıp almadıklarını, ve eğer almışlar ise, haklarında ne gibi bilgiler verildiğini de öğrenemedik. Herhalde bu önemli eserin elde edilmesi ve içinde Türk tarihi bakımından faydalı olacak bilgilerin derlenmesi lâzımdır.

7 Tarihî resimlerin vesika olarak değerleri hakkında bk. S. Eyice, *Ankara'nın eski bir resmi, Tarihî vesika olarak resimler - Ankara'dan bahseden seyyahlar - Eski bir Ankara resmi, Atatürk Konferansları 1970* (Türk Tarih Kurumu yayınları, seri XVII) Ankara 1972.